

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI AUDIT TIZIMINI JAHON TAJRIBASI ASOSIDA
TASHKIL ETISH MASALALARI**

Ergashev Farxod Baxtiyorovich

O'zbekiston Respublikasi Bank moliya akademiyasi tinglovchisi

Bank hisobi, audit va nazorati yo'nalishi talabasi

Iqtisodiyotni boshqarishdagi o'zgarishlar auditorlardan o'z malakalarini muntazam oshirib borishni, aks holda, auditorni hajarishda tavakkalchilik darajasini oshirish mumkin. Ichki va tashqi auditorlar ham muhim rol o'ynaydi. Ichki auditorlar ishbilarmonlik muhiti va ichki nazoratni bilishlari va tushunishlari tufayli firibgarlikdan himoyalashning birinchi liniyasi hisoblanadi. Ichki auditorlar rahbariyat, kengash yoki taftish komissiyasining yo'nalishiga qarab, korxonada ichidagi firibgarlikning oldini olish va aniqlash uchun turli rollarni o'ynashi mumkin. Tashqi auditorning mas'uliyati moliyaviy hisobotning adolatliligi to'g'risida o'z fikr-mulohazalarini bildirish bo'lsa-da, tekshirilgan moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilar odatda tashqi auditorlardan moliyaviy hisobotlarda firibgarlikni aniqlashlarini kutishadi.

Ichki audit va ichki nazorat tizimining buxgalteriya hisobidagi firibgarlikka ta'sirini o'rganish uchun so'rovnomalar Tangerang va Jakartada Indoneziyadagi uchta yirik bankda yozma va onlayn formatda o'tkazildi. Yig'ilgan miqdoriy ma'lumotlar ko'p regressiya tahlili usuli bilan statistik vositalar yordamida tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqot natijalari buxgalteriya hisobidagi firibgarlik ehtimolini kamaytirish uchun ichki auditning roli va yaxshi ichki nazorat tizimini yanada chuqurroq tushunish imkonini beradi. Ushbu tadqiqot natijalari kompaniya rahbariyati uchun ichki nazorat tizimini rivojlantirishni davom ettirish, shuningdek, bank sektorida buxgalteriya hisobidagi firibgarlikni kamaytirish uchun ichki audit jarayonini rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Darhaqiqat, o'zbek auditi jahon andozalari asosida rivojlanmoqda. O'zbekistonda audit tarixi qisqa vaqt ichida evolyutsion rivojlanishning bir necha bosqichlarini bosib o'tdi: tasdiqlovchi auditdan tavakkalchilikka yo'naltirilgan auditgacha. Ichki audit -bu tashkilotda sodir bo'layotgan voqealarni nazorat qilish tizimi. U bevosita kompaniya tomonidan tashkil etiladi. Shuningdek, ichki audit ko'pincha kompaniya o'zgarishlar arafasida bo'lganda amalga oshiriladi. Investor yoki yangi hamkor, ehtimol, tashkilotning holati haqida ma'lumot olishni xohlaydi.

Tashqi audit - bu mustaqil tashqi auditor tomonidan moliyaviy hisobotda firibgarlik yoki xatolik tufayli jiddiy noto'g'ri ma'lumotlar yo'qligi to'g'risida oqilona ishonch hosil qilish uchun yetarli darajada tegishli auditorlik dalillarini olish jarayoni. Bu auditorga moliyaviy hisobotning barcha muhim jihatlari bo'yicha amaldagi moliyaviy hisobot tizimiga muvofiq tuzilganligi to'g'risida fikr bildirish va auditor xulosalariga muvofiq moliyaviy hisobot bo'yicha hisobot berish imkonini beradi. Oqilona ishonch yuqori, ammo mutlaq ishonch darajasi emas. Mustaqil fikr mo'ljallangan foydalanuvchilarning moliyaviy hisobotga bo'lgan ishonch darajasini oshiradi. Nazoratchilar va auditorlar bir-birini to'ldiruvchi ko'nikma va bilimlarga ega. Tashqi auditorlar nazoratchilarning iltimosiga binoan qo'shimcha ishlarni bajarish orqali, ichki nazorat, AT tizimlari, risklarni boshqarish yoki prudensial daromadlar kabi bir qator sohalarda oqilona yoki cheklangan ishonchni ta'minlash orqali nazorat jarayonida ishtirok etishlari mumkin. Tashqi auditorlarning rahbarlarga hisobot berishlari nazorat jarayonini kuchaytirishga yordam beradi. Masalan, nazoratchilar tekshirilgan moliyaviy hisobotlar bilan solishtirganda prudensial daromadlarga ko'proq ishonch hosil qiladi. Biroq, audit ma'lumotlari har doim ham banklarni muntazam tekshirish paytida ko'rib

chiqilmaydi va nazoratchilar har doim ham tashqi audit nimani o'z ichiga olishi haqida yaxshi tushunchaga ega emaslar.

Buxgalteriya hisobi va auditning bir qator muhim mavzulari bo'yicha ma'lumot almashish ularning murakkabligi, ahamiyatliligi va/yoki mulohazalari tufayli juda muhimdir. Buxgalteriya hisobi va moliya o'rtasidagi chorrahada moliyaviy vositalar uchun buxgalteriya hisobi standartlari doirasida yoritilgan mavzular, masalan, kreditlarni baholash va zaxiralarni shakllantirish, shuningdek, bank aktivlarini baholash tashqi auditorlar va nazoratchilar uchun asosiy hisoblanadi. Prudensial me'yorlarga rioya qilish va moliyaviy hisobotlardagi oshkoralarining chop etilgan prudensial ma'lumotlarga mos kelishi ham muhim ahamiyatga ega. Nihoyat, banklarning ichki nazorati, risklarni boshqarish va IT-tizimlarining samaradorligi bankning risk profilini baholash va faoliyatning uzluksizligini taxmin qilish uchun muhim manba hisoblanadi. Tashqi auditorlar audit davomida rahbarlarni qiziqtirgan qo'shimcha sohalarni aniqlashlari mumkin.

Mustaqil auditorlar tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat, odatda, moliyaviy va kapital bozorlarining ishlashi uchun auditorlarning buxgalteriya hisobi ma'lumotlari bo'yicha fikr bildirishdagi roli nuqtai nazaridan muhim deb hisoblanadi, bu esa katta ishonch va ishonchlik bilan ajralib turadigan biznes muhitini yaratishga yordam beradi. shuning uchun moliyaviy ma'lumotlar uchun vositachi sifatida ishlaydi. Ushbu bozorlarda iqtisodiy agentlarga yordam berishdan tashqari, audit nazorat organlarining, xususan, bank ishi kabi ko'proq tartibga solinadigan tarmoqlardagi harakatlariga ham hissa qo'shadi. Ushbu tushunchaning asosi shundaki, auditorlarning ishi nazoratchilarning harakatlarini to'ldiradi va shu bilan moliyaviy tizimning ishonchligi va mustahkamligi haqidagi tasavvurni shakllantirishga yordam beradi.

Byudjet tashkilotlari moliyaviy aktivlariga hisobvaraqlardagi pul mablag'lari, kassadagi pul mablag'lari, pul hujjatlari, yo'ldagi pul jo'natmalari, moliyaviy qo'yilmalar (vaqtincha depozitga qo'yilgan pul mablag'lari) kiradi. Byudjet tashkilotlari pul mablag'lari xarakati moliya organlari tomonidan ochilgan shaxsiy hisobvaraqlarda yuritiladi. g'aznachilik va uning xududiy bo'limlarida byudjet tashkilotlari uchun shaxsiy hisobvaraqlar ochilib yuritiladi. 2011-yildan boshlab byudjet tashkilotlari pul mablag'lari hisobini yuritish uchun moliya organlari tomonidan shaxsiy hisobvaraqlar ochilishi belgilandi. Moliya organlari tomonidan ochilgan shaxsiy hisobvaraqlar dasturga kiritiladi va g'aznachilik va ularning xududiy bo'limlarida ko'rinadi. Byudjet tashkilotlarida pul mablag'lari hisobi byudjet (byudjet tomonidan muassasa xarajatlarini va boshqa tadbirlarni moliyalashtirish uchun ajratilgan) va byudjetdan tashqari (ta'lim muassasalarida boshqa maxsus mablag'lar, byudjetdan tashqari pensiya jamg'armasi mablag'lari hisobidan byudjet tashkilotlari xodimlarining ijtimoiy to'lovlarini qoplash uchun kelib tushgan, chet el valyutasidagi) bo'yicha yuritiladi. Byudjet tashkilotlari davlat byudjeti g'azna ijrosiga o'tishi munosabati bilan xizmat ko'rsatuvchi banklarda ochilgan byudjet, byudjetdan tashqari mablag'lari bo'yicha hisob schyotlari yopilib g'aznachilik va uning xududiy bo'limlaridagi ochilgan shaxsiy hisobvaraqlarga o'tkazildi. Natijada g'aznachilik va uning xududiy bo'limlari tomonidan byudjet tashkilotlarini yuridik va moliyaviy majburiyatlari ro'yhatga olinib yagona g'azna hisob raqamidan to'lab berilmoqda.

Shuning uchun tartibga soluvchi organlarning audit natijalari bo'yicha kutilgan natijalarga erishiladimi yoki yo'qmi, degan xavotirda bo'lishi tabiiy. Eng muhim me'yoriy o'zgarishlar ko'pincha auditorlarning ishonchini pasaytiradigan muammolarga javoban sodir bo'lsa-da, tartibga solish muhitidagi o'zgarishlar tobora kuchayib borayotgan talablar nuqtai nazaridan audit bozorining o'ziga xos belgisi bo'lib kelgan. 1990-yillarning boshida, masalan, Dye

(1993) bu jihat o'sha paytda Qo'shma Shtatlar (AQSh) audit bozorida sodir bo'lgan kuchli o'zgarishlarni tavsiflashini ta'kidladi. Auditorlik me'yorlari majburiyatlarni belgilash, har bir vazifa uchun minimal qamrovni belgilash, hisobot standartlari bo'yicha maslahat berish va protseduralar uchun havolalarni belgilash va boshqalar orqali mustaqil auditorlar xizmatlarining sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi degan taxmin tarixan ustunlik qilgan. Kengroq va qat'iy tartibga solish muhiti, me'yoriy ko'rsatmalarning aniqroqligi yoki auditorlarning rolini ulardan nima kutilayotgani va nima qila olmasligi nuqtai nazaridan to'g'riroq belgilanishi tufaylimi, auditni takomillashtirishga hissa qo'shishi kutilmoqda.

Auditorning mustaqilligini buzish ehtimoli mavjud bo'lganda, bu ajratish ayniqsa dolzarbdir - eng keng tarqalgan misol moliyaviy hisobotlarni tasdiqlash uchun mas'ul bo'lgan auditor tomonidan maslahat xizmatlarini ko'rsatishni cheklashdir. Xulosa qilib aytganda, "qattiqroq yoki keng qamrovli" tartibga solish talablari audit sifatiga putur yetkazishi mumkin bo'lgan manfaatlar to'qnashuvi va rag'batlantirish bilan bog'liq risklarni cheklashga qaratilgan. Ko'proq ob'ektiv mas'uliyat va kengroq jazo choralarini taqdim etish orqali, masalan, tartibga soluvchilar, agar oldingi rag'batlantirishlar o'zgartirilsa yoki yangilari teskari yo'nalishda yaratilgan bo'lsa, masalan, tahdid kabi auditorlarning moliyaviy ma'lumotlardan foydalanuvchilarning manfaatlariga qarshi harakat qilish ehtimolini kamaytirishni kutishadi.

Miqdoriy o'lchash mumkin bolgan ma'lumot turli shaklda bo'lishi inumkin. Masalan, moliyaviy hisobot, xo'jalik mablag'lari va ularning ish larayonidagi harakatlarni natural holda ifodalash, ma'lum bir mahsulotni ishlab chiqarish uchun sarflangan vaqt birligi, alohida shaxsning soliq deklaratsiyasi, kontraktlarning summalari va hokazo. Bu ma'lumotlarni baholash mezonlari ham turlicha bo'ladi. Masalan, qayta ro'yxat qilish usuli bilan moddiy boyliklarning saqlanishini aniqlash yoki g'azna hisobotlar auditori yordamida pul mablag'larining o'z vaqtida kirim qilinishi, samarali va maqsadga muvofiq ishlatilishini tekshirish mumkin. Foydalaniladigan mezonlar auditning maqsadidan kelib chiqadi. Xo'jalik tizimi - xo'jalik tizimiga ko'p hollarda yuridik shaxslar, ya'ni korporatsiya, davlat muassasasi, jamiyat-birlashma, xususiy korxonalar kiradi. Ayrim hollarda xo'jalik tizimini bo'linma, sector va ayrim olingan shaxslar ham ifodalashi mumkin. Auditorlar javobgarligi chegaralarini belgilashda xo'jalik tizimini aniqlash bilan birga audit davrini ham aniqlab olish zarur bo'ladi. Ko'p hollarda bu davr 1 yilga teng bo'lishi yoki undan ham oshishi mumkin. Tekshirish davrini belgilashda oxirgi o'tkazilgan xolis audit xulosasi berilgan hisobot davridan tekshirilishi kerak bo'lgan hisobot davrigacha oraliq olinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Джураев Мирджалал Кахрамонович, Камалов Камал Малик угли «Синхронные машины», инновационные методы в обучении <http://www.ijaretm.com/> ISSN:2349-0012
2. Jo'rayev Mirjalol Qahramonovich, Jafarov Sobir Talab o'g'li, Nizomov Nozimjon Zafar O'g'li, Kamolov Kamol Malik o'g'li "Qadoqlash sexidagi qo'llanilgan elektr yuritmani boshqarish blokini takomillashtirish orqali maxsulot namligini mo'tadil saqlash" <https://wordlyknowledge.uz/> ISSN : 2181-4341
3. Жўраев М.Қ., Software Analysis of Electric Machine Science, Research Jet Journal of Analysis and Invertions IF-7.6, <https://reserchjet.academiascience.org/index.php/rjai/article/view/414> ISSN 2776-0960
4. Jo'rayev Mirjalol Qahramonovich, Jafarov Sobir Talab o'g'li "Methodology of teaching experimental work, organization of independent work in technical higher education institutions <https://www.eijmr.org/index.php/eijmr/article/view/192>

5. Jo'rayev, M. Q., Rashidov, H. H., & Murodov, A. O. (2023). Texnika oliy ta'lim muassalarida fanlarning amaliy ko'nikmalarni oshirishning qiyosiy tahlillari. Innovative development in educational activities, 2(21), 4–11. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10138064>
6. Jo'rayev Mirjalol Qahramonovich, Po'latov Bexruz Zafarovich, Ravshanov Abbas Yashin o'g'li, Rashidov Hamrozbek Hayotovich International conference pedagogical reforms and their solutions VOLUME1, ISSUE2, 2024 <https://worldlyjournals.com/index.php/PRS/article/view/860>
7. Jo'rayev Mirjalol Qahramonovich, Rashidov Hamrozbek Hayotovich “Elektrotexnika va elektronika” fanini o'qitish zamonaviy pedagogik texnologiyalari tahlili. ISSN 2181-4341. VOLUME 8, ISSUE 2, MARCH, 2024 <https://worldlyjournals.com/index.php/IFX/article/view/1312>